

Віталій Онищук

Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова

МОВНА ПРОБЛЕМА В ДЗЕРКАЛІ ГРОМАДСЬКОЇ ДУМКИ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ

Сучасними навчальними програмами вивчення української мови як у середній, так і у вищій школі передбачено формування високого рівня мовної компетентності у професійній і науковій сферах комунікації, підвищення загальнокультурного та інтелектуального рівнів особистості. Перед викладачами постає завдання формувати у студентської молоді вміння правильно і логічно висловлювати свої думки в різностильовій комунікації, відтворювати і створювати тексти залежно від комунікативної мети, сприяти засвоєнню норм літературної мови як основи усного й писемного спілкування. У процесі здобуття студентами нових знань мову і літературу вивчають в системі культурних цінностей українського народу і громадянської позиції, що сприяє розвитку ціннісних орієнтацій та громадянської ідентичності.

Відомий німецький учений-етнолог В. Гумбольд трактував мову як відображення духу народу, як втілення духовної енергії, духовної еволюції. Мова є істинним ядром духу народу (О. Потебня), бо індивідуалізованість духу ніде не виражена так яскраво, як у своєрідній формі мови.

Особливість ціннісних орієнтацій полягає в тому, що, будучи, з одного боку, складовими системи цінностей, з іншого боку, вони виконують ряд функцій, які роблять їх цілим у відношенні до часткового. Наш сучасник, американський соціолог Нейл Смельзер з цього приводу акцентував увагу на тому, що цінності не тільки самі вимагають обґрунтування, а й обґрунтовують норми або очікування та стандарти, що реалізуються у ході взаємодії між людьми.

Базові цінності сучасного цивілізованого суспільства – це повага до внутрішньої цінності кожної особистості, свобода, яка невіддільна від моральної відповідальності, повага до поглядів інших, толерантність, високі духовні і моральні цінності, правова і демократична культура.

Враховуючи якісні характеристики ціннісних орієнтацій, викладачі сприяють розвитку особистості, формуванню націоцентричного

світогляду, що передбачає повагу до унікальності кожного представника нації як самоцінної та неповторної одиниці суспільства. Відомо, що ослаблення зв'язків з культурою соціуму, втрата його мови, нехтування його звичаями негативно позначається на самооцінці індивідуума, на його ставленні до співвітчизників, до результатів колективної та індивідуальної діяльності.

Духовний світ особи нерозривно пов'язаний із розвитком її мовних здібностей. Якщо у мові відбиті характер народу, його психологічний стан, історія, побут, то у мовленні в усіх її барвах виявляється конкретна людина з її світосприйняттям, світорозумінням і самовіддачею, зі своїми знаннями й етичними нормами. Звідси – чим вищий рівень національного мовлення як першоознаки інтелектуально-духовної атмосфери, тим вищий рівень свідомості, а значить – і їхнє прагнення до державності своєї нації як гаранта соціальної справедливості. З позиції сучасної науки цілком очевидно, що мова є унікальним інструментом культури і водночас її продуктом. Вона сприяє формуванню суспільної єдності, суспільної ідентичності [1, с. 54].

В Україні спостерігається низка криз, серед яких не останнє за важливістю місце займає мовна проблема. Як відзначає Ліна Костенко, лише реальне постання громадянського суспільства може змінити ситуацію на краще [2]. В Україні громадянське суспільство перебуває на стадії становлення. Його неструктурованість, відсутність критичної маси громадян з високою національно-громадянською свідомістю має різні причини. Передусім це несформованість середнього класу, який у розвинених та благополучних країнах становить близько 80 % населення і є основою суспільства. Якраз із представників середнього класу формуються структури громадянського суспільства. В українському суспільстві представники, які мали б належати до середнього класу, опущені на рівень соціальних низів, внаслідок чого порушена ієрархія цінностей. Людям, позбавленим можливості задовольняти свої потреби та потреби вищого порядку, важко дотримуватися моральних засад, традицій, національних цінностей, віддаватися громадській роботі. Покоління від 20 і більше років виховані в радянські часи, коли людина була гвинтиком у партійно-державному механізмі, коли демагогія, страх і державний патерналізм формували соціальну пасивність, національний нігілізм, двоєдушність, цинізм.

У моноетичних суспільствах протиставлення держави громадянському суспільству виступає у чистому вигляді, а в

поліетичних воно ускладнюється міжетнічними, мовними, релігійними стосунками, що спостерігаються навіть у демократичних, цивілізованих країнах, скажімо, у Канаді, Бельгії чи в Іспанії.

Природно, що особливої ваги це ускладнення набуває в постколоніальних суспільствах, таких як українське з його ідеологічною, політичною, етнічною, релігійно-конфесійною, мовною та іншою різнофакторністю.

Розбудова громадянського суспільства в Україні гальмується мовним вектором. Особливо збурило українське суспільство прийняття Верховною Радою України в липні 2012 року закону «Про основи державної мовної політики», активність в цьому питанні окремих політиків.

Розбудова громадянського суспільства в Україні неодмінно матиме національний, у т. ч. мовний вектор. За останнім переписом 2001 року, у складі населення України українці становлять 77,8 %, з них 85,2 % вважали рідною українську мову. У порівнянні з останнім радянським переписом 1989 року помітна тенденція повернення українців до своєї етнічної національності і до рідної мови.

Сьогодні картина змінюється. Дослідження мовної ситуації в Україні проводилося у 2006 році соціологічним центром «Громадська думка». Опитано 2 015 респондентів. У 2012, році напередодні прийняття Верховною Радою України закону «Про основу державної мовної політики», Київським Міжнародним інститутом соціології опитано 2 023 респонденти [3].

Респондентів запитували про те, які мови вони вживають самі, які вони б хотіли чути у суспільстві, а також яку мовну політику має проводити держава. Порівняння цьогорічних і тодішніх відповідей дає змогу оцінити зміни в громадській думці громадян України і реакцію на новий мовний курс влади. Якщо говорити про бажані статуси української та російської мов, то нині на заході аж 29 % респондентів воліють повного витіснення російської мови із суспільного життя й лише 5 % – надання їй статусу другої державної, тоді як у Донбасі і Криму перший варіант підтримують 3 %, а другий – 60 %. На питання, чи повинна російська мова мати законодавчі переваги перед мовами інших меншин, 79 % жителів першого регіону відповідають «Ні», або скоріше «Ні», ніж «Так», а 74 % жителів другого регіону «Так» або скоріше «Так», ніж «Ні». Головним завданням державної мовної політики 80 % західняків вважають сприяння поширенню української мови, а 73 % донбасців і кримчан – вирішити питання статусу

російської. Серед перших лише 3 % вітають збільшення обсягу вживання російської мови, аж 67 % – зменшення, а серед других – навпаки: 45 % бажають чути її більше і усього 2 % – менше. На Заході 86 % респондентів хотіли б бачити Україну в перспективі україномовною, тоді як у Донбасі й Криму – 80 % воліли би двомовності і ще 7 % – переважно російської. Відповідно, в першому регіоні 73 % цілком підтримують діячів, які занепокоєні долею української мови, а в другому – лише 8 %, тоді як щодо російської відповідні показники становлять 4 та 40 %.

Порівняно з 2006 роком відмінності між цими полярними регіонами збереглися або трохи збільшилися. На Заході частка респондентів, які рішуче заперечують проти надання російській мові переваги над мовами інших меншин, зростає з 56 % до 61 %, тоді як у Донбасі й Криму вона зменшилася з 13 % до 8 %. З огляду на поліпшення в останні два роки умов для російської мови й погіршення для української, західняки одностайніше підтримують тих діячів, які переймаються долею їхньої мови (73 % проти 64 %) і не підтримують тих, хто захищає чужу мову (61 % проти 44 %). Натомість, у Донбасі й Криму рівень підтримки діячів, занепокоєних долею української мови, впав з 27 % до 8 %, і це незважаючи на те, що жителі цього регіону погоджуються, що тепер політика держави щодо цієї мови набагато меншою мірою стимулює її розвиток (цей варіант обрали нині 35 % проти 75 % у 2006 році). Це демонструє, що для більшості жителів Донбасу й Криму українська мова – чужа, а російська – рідна.

Результати опитування свідчать, що Південь / Схід здебільшого підтримує підвищення статусу російської мови, хоч і не так одностайно, як Донбас і Крим. 36 % південно-східних регіонів висловилися за статус цієї мови, як другої державної, і ще 34 % – як регіональної, в прихильних до такого рішення мовної проблеми регіонах. Відповідно, 68 % більш чи менш рішуче погоджуються з думкою, що російська мова повинна мати переваги перед мовами інших меншин, а 72 % воліють бачити Україну в перспективі двомовною країною. Ці показники порівняно з 2006 роком підвищилися. 45 % вважають, що державна політика має, в першу чергу, вирішити питання про статус російської мови – не більшість, але вдвічі більше за число тих, що вважають головним завданням держави поширення української мови. Водночас, понад дві третини жителів цього регіону воліють, щоб обсяги вживання української і російської мов лишилися незмінними, а діячі, що виступають на захист цих мов,

цілком підтримують лише 18 % респондентів. Скажемо, що жителі Півдня / Сходу підтримують підвищення статусу російської мови, але не підтримують політичної боротьби за це підвищення, особливо тепер, коли ставлення держави до російської мови стало значно прихильнішим.

Натомість Центр набагато ближчий до Заходу, ніж до Півдня / Сходу чи, тим паче, Донбасу / Криму, хоча його підтримка української мови й не така однотайна, як у західняків. Лише 13 % жителів Центру висловилися за статус російської мови як державної. Стільки ж – за її повне вилучення із суспільного обігу. Варіанти відповіді, що в різний спосіб відкидають підвищення статусу російської, разом здобули підтримку аж двох третин респондентів, що свідчить про ставлення жителів цього регіону до позиції політиків, авторів закону. Промовистими є відповіді на інші запитання. Законодавчу перевагу російської мови цілком підтримують лише 11 % респондентів (до речі, це вдвоє менше, ніж п'ять років тому), а зовсім не підтримують аж 31 %. 58 % вважають головним завданням держави сприяти поширенню української мови й тільки 14 % – подбати про статус російської.

Бачити майбутню Україну переважно україномовною хочуть 68 % жителів Центру, а двомовною – 24 %, до того ж за останні п'ять років перший показник істотно підвищився, а другий – дещо знизився (2006 року вони становили 51 % і 28 % відповідно). Збільшення обсягу вживання української мови бажають 46 % респондентів, а обсягу російської – лише 12 %. Водночас нинішню політику держави щодо української мови вважають сприятливою 23 %, а щодо російської – 27 %. Відповідно, діячів-обстоювачів української мови підтримують 43 %, а обстоювачів російської – усього 10 %.

Після прийняття в липні 2012 року закону «Про основи державної мовної політики» ряд обласних та міських Рад вже прийняли рішення про надання російській мові статусу регіональної, а Берегівська районна Рада Закарпатської області надала такого статусу угорській мові. Ряд сільських Рад, де компактно проживають національні меншини, ставлять у порядок денний запровадження своїх національних мов. Таким чином, чинна влада розв'язує суспільне поширення російської мови, законодавчо утверджує її статус за рахунок української.

Сьогодні мовна проблема безпосередньо пов'язана з питанням про становлення національної еліти, яка б могла протистояти

процесам духовного збіднення нації, мовного та національного збайдужіння, розмивання національної самобутності на тлі глобальних зрушень.

Сильними в світі є тільки монолітні в сенсі мови суспільства. Сьогодні переважна більшість представників національних меншин в Україні ототожнює себе з українською державою і бачить майбутнє своїх дітей в незалежній українській державі у широкому, себто передусім громадянському, а не суто етнічному значенні цього слова, і майбутнє української мови як державної все ж не виглядає остаточно безнадійним.

-
1. Смелзер Н. Соціологія / Н. Смелзер; [пер. с англ./ науч. ред. авт. предисловия В. А. Ядов]. – М.: «Федикс» 1994. – 688 с.
  2. Костенко Л. Україна як жертва і чинник глобалізації катастроф / Л. Костенко // День. – 2003. – 25 квітня.
  3. Кулик В. Мовна карта і громадська думка / В. Кулик // Дзеркало тижня. Україна. № 10. 2012.